

PRINOS POZNAVANJU HERCEGOVAČKE TRGOVINE U XIX. STOLJEĆU

Šime PERIČIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU
Zadar

UDK 949.75:329"18" Hercegovina
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. XII. 2000.

U historiografiji je dosada Hercegovina bila zanemarena. Stoga autor u ovom radu nastoji barem dijelom ispraviti tu činjenicu. Naime, on ovdje donosi pregršt izvornih podataka o trgovini Hercegovine preko Dalmacije na početku druge polovice XIX. stoljeća. Zapravo, na temelju triju netom pronađenih konzularnih izvješća iz toga doba prikazuje trgovinu te pokrajine sa svijetom. Nakon verbalne obrade problema, autor donosi i nekoliko statističkih tabela, koje zorno pokazuju smjerove i intenzitet trgovine.

Kada su se god dosad prikazivali trgovački odnosi Bosne i Hercegovine s jadranskim bazenom, a preko Dalmacije, uvijek je Bosna predstavljana u cjelini, a Hercegovina kao dio toga prostora gotovo nikada sama. Tako se dogodilo da je ona ostala zapostavljena, zanemarena u tom smislu, iako je svojom čitavom dužinom graničila s Dalmacijom. A to je, naravno, u određenom smislu prava nepravda spram nje, koju onda treba ispravljati kada se pruži prilika. Budući da je nedavno pronašao nekoliko nepoznatih izvora koji prikazuju upravo trgovačke relacije Hercegovine s vanjskim svijetom u šestom desetljeću XIX. stoljeća, autor ih ovdje obrađuje i iznosi na uvid znanosti, kako verbalno tako i brojčano, u statističkim tabelama. Sve to u nadi da će barem potaknuti daljnja istraživanja ovoga problema, napose trgovinskih odnosa Dalmacije s Hercegovinom.

I.

Kada je 1815. god. zabranjen dolazak turskih karavana u Dalmaciju, naglo je spao njen trgovački promet jer otada u nju nije pritjecala roba s bližeg i daljeg kopnenog zaleđa. Tako je potrajalo do 1846. godine, kada je tim karavanama dopušten pristup ovdašnjim

lukama, što je trebalo obnoviti bosansko-hercegovačku trgovinu, napose onu provoznu.¹ Svijesni korisnosti trgovanja s turskim zaleđem, dakle i Hercegovinom, dalmatinski trgovci zahtijevaju od Beča slobodu prohoda tamošnjih roba, te uspostavu austrijskih konzulata u Hercegovini, kao Dalmaciji graničnoj turskoj pokrajini.² Njihova prošnja uslišana je tek 1849., odnosno 1853. i 1857. godine, kada su uspostavljeni vicekonzularni uredi u Mostaru, Livnu i Trebinju, prvi s mjerodavnošću za cijelu Hercegovinu.³ To je u Dalmaciji, naravno, dočekano s velikim veseljem i nadom.⁴ Neka su izvješća o prometu turskih roba preko luka splitskog okružja pedesetih i početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća već poznata, ali ne iskazuju posebno onaj iz Hercegovine.⁵ To se držalo vrlo značajnom djelatnošću splitske, pa i metkovske luke.⁶

Netom pronađena tri izvješća mostarskog konzulata Austrije, iz triju godina zaredom, 1857. do 1859., daju barem naslutiti pravi intenzitet hercegovačke trgovine početkom druge polovice XIX. stoljeća.⁷ To je onda dobar razlog za iznošenje i obradu njihova temeljnog sadržaja, u nadi da će to barem dijelom osvijetliti ovaj problem. Pri tome će biti riječi i o nekim, uzgrednim podacima glede onodobnog poljodjelstva u Hercegovini.

Splitsko je okružje bilo najbliže velikom dijelu Hercegovine, te stoga predstavljalo najkraći put trgovačkim karavanama između dviju pokrajina. Dvije njegove luke, Split i Metković, bile su poglavitim odredištima robe hercegovačke provenijencije.⁸ Unatoč tome, u godinama 1854.-1856. odvoz robe iz Turske u Split postajao je sve manji, to prije što su bolje ceste usmjeravale bosansku robu prema Panoniji, kuda je otpremana u vanjski svijet.⁹ Valjda zato austrijski namjesnik Dalmacije Lazar Mamula sugerira usrdno konzulatu u Mostaru neka predstavlja Monarhiju u čitavoj Hercegovini, te odlučno služi njenim interesima uopće, a napose promicanju i jačanju utjecaja na otupljivanju tlačenja kršćana na tome prostoru.¹⁰

¹ Grga NOVAK, *Dalmacija na raskršću 1848. godine*, Zagreb, 1948., str. 31.

² Šime PERIČIĆ, *Zahtjevi Dalmacije za osnivanje konzulata Austrije u Bosni*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hregegovine*, 21-22, Sarajevo, 1976., str. 278-280. Tada su Dubrovnik i Kotor uvelike trgovali sa susjednom Hercegovinom (J. ONYSZKIEWICZ, *Stota obljetnica obrtničke komore u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1908., 26.

³ Š. PERIČIĆ, 281.

⁴ ISTO, 282.

⁵ Benedikta ZELIĆ-BUČAN, *Privredne prilike u splitskom okružju pedesetih godina XIX. stoljeća*, *Arhivski vijesnik*, 19-20, Zagreb, 1976/77., tab. XVII, XVIII, XVIII a i XIX; C. VOJNOVIĆ, *Cenni statistico-economici sul circolo di Spalato...*, Split, 1864.

⁶ ZELIĆ-BUČAN, 84, 104.

⁷ Državni arhiv u Zadru (dalje DAZd), Spisi registrature, 1858, II/1 A, br. 6503; 1859, II/1 A, br. 6999; 1860, II/1 A, br. 6502.

⁸ Igor KARAMAN, *Sastav i društveno-ekonomska djelatnost dalmatinskog građanstva...* Dalmacija 1870, Zadar, 1972., 28.

⁹ G. NOVAK, *Split u svjetskom prometu*, Split, 1921., 170.

¹⁰ DAZd, *Miscellanea*, sv. 19, poz. 32.

Kada je 1857. god. smanjen provozni namet uslijedio je življi promet robe u oba smjera, napose onaj preko Metkovića.¹¹ Naime, trgovački put preko Metkovića bio je puno pogodniji i jeftiniji, jer se od Mostara do njega putovalo samo sedam sati; tako je Mostar bio u velikoj prednosti pred Livnom i Trebinjem.¹² Još intenzivniji promet otežavale su slabe kopnene komunikacije. U četverogodištu 1857.-1860. provoz preko Dalmacije u Bosnu i Hercegovinu tvorili su: kolonijalna i manufakturna roba, žito, povrće, voće i pića, a u Metkoviću se još prodavala i sol.¹³ Nadalje, u razdoblju od 1855. do 1860. godine, godišnje je prispijevalo u okružje do 23.779 konja natovarenih robom. Vrijednost prometne robe s Bosnom i Hercegovinom bivala je sve veća, što međutim ne vrijedi za ostalu Dalmaciju.¹⁴ Samo je u Splitu u trogodištu 1858.-1860. dovedeno 14.266 goveda, 52.920 kastrata, 6.350 svinja, 401 konj, manji broj mula i magaraca, te prilične količine žita, sira, vune, voska i sirovih koža. U suprotnom smjeru je otpremljeno nešto soli, kave, šećera, riže, jakih pića, sapuna, izradaka od pamuka i druge robe.¹⁵ Ove su brojke iznijete kako bi se mogle uspoređivati s onima istodobnog prometa same Hercegovine.

II.

Podaci koje nude pronađena izvješća, bit će iznijeti napose u tri prometne kategorije-izvoz, uvoz i provoz. A unutar toga opet prema vrsti robe, poredani po njenoj vrijednosti. Poradi bolje jasnoće, brojčani će podaci biti u prilogu predstavljeni tabelarno. Treba istaknuti da je ratovanje Turske s Crnom Gorom (1857.) prouzročilo političke poremećaje u Hercegovini, koji nisu obećavali uspješnost vanjske trgovine Turske.¹⁶ No, ona se ipak odvijala, ali u manjem obimu.

1. Izvoz

Hercegovački proizvodi namijenjeni izvozu 1857. god. bili su ovisni o naklonosti godišnjih doba, kaže izvjestitelj. Neki su od njih pak bili opozvani, povučeni s tržišta zbog čega su slijedile razmjerne transakcije i sporazumi. Trgovački poslovi nisu pokazivali aktivnu bilancu.

Najviše je, dakle uspješno, prodavano blago za klanje. Njegovo izvoženje u Dalmaciju bilo je veće nego prethodne (1856.) godine. Međutim, prije je potražnja pritjecala isključivo iz dubrovačkog i kotorskog okružja, a te je godine ona dolazila najviše

¹¹ VOJNOVIĆ, 101. Poslije 1857. je oživio promet robe iz Bosne i Hercegovine preko Splita. Ove potonje napose preko Metkovića (Novak, Split u svjetskom prometu, 171).

¹² R. JERKOVIĆ, Povijesni razvoj neretvanske luke, *Jadranska straža*, 18, Split, 1940. br. 5, 187.

¹³ VOJNOVIĆ, 102-105.

¹⁴ ISTO, 104-105.

¹⁵ ISTO, 106-110.

¹⁶ Mensur SEFEROVIĆ, Hercegovina u drugoj polovini 19. vijeka, *Most*, 13, Mostar, 1986., 63.

iz splitskog (okružja). Naime, tada je izvezeno iz Hercegovine oko 8.000 goveda i 20.000 ovaca. To je bio razlog što je ondje cijena mesa pri prodaji na malo pretjerano porasla. Svinje nisu bile mnogo tražene, te ih je izvezeno jedva 2.000, po cijeni od 12 fiorina po glavi.¹⁷ Izvoz konja, mula i magaraca bio je neznatan, gotovo beznačajan.

Sljedeće godine je nazočnost vojske u Mostaru i diljem Hercegovine uvelike naškodila izvozu goveda i ovaca, iako su iz Dalmacije pristizali zahtjevi za njihov uvoz. Stoga je cijena ovčetine na hercegovačkom tržištu porasla na 24 karantana po oki.¹⁸ Izvoz svinja bio je priličan, ali ne i onaj konja i mula, koji je nekad predstavljao slabiju granu trgovine. Naime, rat je gotovo iskorijenio to blago s hercegovačkog tržišta zato što je ono najvećim dijelom uginulo pri prijenosu ratnih sanduka i hrane za potrebe turske vojske u istočnoj Hercegovini.

Cijena čiste, oprane vune stalno je oscilirala. U prosjeku se ona kretala oko 7,5 pjastara po oki.¹⁹ Izvožena je u priličnim količinama, uglavnom u Metković, odakle je usmjeravana u Trst. Dapače, ondašnja skladišta bila su sasvim ispražnjena. A radilo se zapravo o 4.000 kantara vune, više negoli se iz pokrajine izvezlo u nekoliko prethodnih godina.²⁰ Nečista vuna ostajala je za potrebe domaćeg pučanstva, koje ju je, začudo, i dalje zanemarivalo. Jedan dio te vune, čini se, prodavan je u Trstu Englezima, po cijeni od 48 fiorija za sto funti.²¹ Radi se tu o onoj vuni koja je izvožena preko Metkovića. Trgovina vunom sljedeće godine nije bila tako živa kao prethodne. I tada je ona prodavana najvećim dijelom Trstu. Tek četvrtina hercegovačke vune namijenjene izvozu bila je upravljena u Sarajevo. Cijena čiste vune održala se čitave te godine na jednakoj visini, od 7,5-8 pjastara po oki. Vuna izvožena izvan pokrajine bila je probirana. Siva i slaba vuna, nakon njena pranja, ostavljena je lokalnoj uporabi, po znatno nižim cijenama. Godine 1859. zabilježen je izvoz čiste i prljave vune u doista obilatim količinama. Bila je to vuna koja se rabila za izradu madraca. No i ta je vuna, unatoč manjkavostima, znala postizavati prosječnu cijenu od 8 pjastara za oku.

Tada je Hercegovina izvozila dosta ovčjih i zečjih koža. Manje je prodavala teleće i lisičje kože, koje su zapravo bile zanemarive. Godine 1857. u Trst je otpremljeno 30.000 ovčjih koža te 10.000 zečjih kožica. Potonje su odatle prije, pa i tada, otpremene u Austriju posredstvom ondašnjih bosanskih trgovaca. Redovita cijena prvih bila je tri, a potonjih pak pet fiorina po komadu. Potražnja hercegovačkih koža na vanjskom tržištu nije jenjavala. Čak im je i cijena znala rasti. Tako je 1858. god. štavljena ovčja koža postigla cijenu od 16 karantana po funti, dok su zečje prodavane po 3,5 pjastara po funti. Jamačno se tu radilo o prodaji u Sarajevu. Jer, na tršćanskom je tržištu njihova cijena bivala niža. Dio tih koža

¹⁷ Fiorin je vrijedio 60 karantana.

¹⁸ Na tome prostoru se rabila oka, koje je težila 1,25 kilograma (Milan VLAJINAC, *Rečnik naših starih mera*, IV, Beograd, 1974., 664).

¹⁹ Pijaster je vrijedio 40 para (Ferdo HAUPTMANN, Pregled tržišnih cijena nekih artikala u Bosni i Hercegovini, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 7, Sarajevo, 1967., 164).

²⁰ Kantar je mjerio 44 oke odnosno 56,4 kilograma (VLAJINAC, III, Beograd, 1968., 354).

²¹ Bečka funta je težila 0,56 kg., a stotinjak pak 56 kilograma.

prodavao se u Leipzigu, ali ondje nisu postizavale očekivanu, primjerenu cijenu. Lisičja koža je u Trstu cijenjena oko 2,40 fiorina po komadu. Poslije su, 1859., kože bile, napose ovčje, potraživane u velikoj količini. Nadalje, kože divljači su bile na sve većoj cijeni, napose u Leipzigu. Više nego protekle godine. Treba spomenuti da su ponekad, kao 1858., u Trst i Dalmaciju izvožene značajne količine loja. Tada im je cijena bila 6 pjastara po oki.

Od stočnih proizvoda je još vosak bivao izvožen u znatnijoj mjeri. Najviše je potraživan u Trstu. U prvom izvješću je navedeno da se njegova cijena popela na 30 pjastara po oki, odnosno 112 fiorina po stotinjaku funti. Dapače, trgovina voskom bila je uvijek izuzetno cijenjena. Unatoč tome, njegova je proizvodnja u Hercegovini opala upravo tih godina, pa je njegov izvoz u Trst, poglavito mjesto njegove potrošnje, bio ograničen, odnosno manji nego prethodnih godina. Ipak, cijena mu se zadržala na razini gore spomenutoj. Potonje izvještajne godine izvoza hercegovačkog voska bio je vrlo uspješan. Mostarski vosak je, tvrdi izvjestitelj, držan najboljim u čitavom Osmanlijskom Carstvu.

Iako je proizvodnja vina u Hercegovini tada bila zanemarivana, zbog nekih nedaća, ipak se ondje proizvodilo obično crno i bijelo vino koje se razlikovalo po okusu. Unatoč pokušajima, pučanstvo nije uspijevalo usavršavati njegovu kakvoću, kako se to radilo u izobraznim zemljama. Očuvanost vina nikada nije prelazila jednu godinu. Godine 1857. zabilježena je obilata jematva u Dalmaciji, pa je njeno vino dobrim dijelom izvoženo u Bosnu, gdje se prodavalo po cijeni od 7 fiorina po barilu.²² U izvješću za 1858. god. kaže se da se obično crno i bijelo vino prethodnih godina, naravno iz Hercegovine, slalo u velikoj količini u Dalmaciju i Bosnu. Te je godine, poradi neprestanih kiša palih u doba zrenja grožđa, ono pretrpjelo priličnu štetu. Više od polovine njegova uroda potrošilo je domaće pučanstvo. Druga polovica je izvezena u Bosnu, gdje je to vino uživalo veliku cijenu. Na žalost, ni sljedeće godine nije zabilježen boljitak glede toga. Naime, zbog bolesti loze berba grožđe u Hercegovini bila je vrlo slaba, pa je dobiveno vino jedva dostajalo domaćoj, suzdržljivoj potrošnji. Izvjestitelj kazuje da su tada samo austrijski podanici nastanjeni u Hercegovini počeli uzgajati masline. Premda su tlo i klima, začudo, pružali dobre uvjete za uzgoj te voćke, količine uroda su bile male, gotovo neznatne, pa nije moglo ni biti govora o izvozu maslinovog ulja.

Tadašnja proizvodnje duhana za pušenje u Hercegovini bila je zadovoljavajuća, napose onog finog. Kao obično, taj duhan je i 1857. god. razaslan po susjednim pokrajinama, onamo gdje se tlo, kaže izvjestitelj, opiralo uzgoju te biljke. Ni novi namet nije obeshrabrio njegove hercegovačke uzgajatelje. Te godine se količina izvoza popela na oko 20.000 stotinjaka funti. Cijena finog duhana bila je 45 fiorina po stotinjaku. Sljedeće godine je urod duhana bio vrlo obilat. U Hercegovini su tada razlikovane dvije njegove vrste. Prva se uzgajala na vlažnim i močvarnim predjelima pokrajine, a druga na padinama njenih brdâ. Njegovu kakvoću krasila je gnjecavost, mekoća lista bez mrlje. Jakost mu je bila osrednja, a miris ugodan pa se mogao mjeriti s najboljima na Levantu. Uzgajan duhan na močvarnom i vlažnom tlu bivao je s mrljama, bez jačega mirisa i okusa. Stoga se gotovo u cijelosti prodavao nižim klasama pučanstva pokrajine. Njegova se cijena rijetko penjala

²² Barilo je mjera od 65,5 litara.

na više od 3,5 pjastri po oki, dok je kvalitetniji duhan znao postizavati cijenu do 18 pjastara po oki. Ondašnji uzgoj te zanimljive kulture ometali su nameti (*Russumat*) koji su se penjali na visinu od jedne pjastre po oki slabog, a na tri pjastara po oki duhana bolje kakvoće. Zbog duge suše 1859. god., duhan je urodio vrlo slabo, pa ga nije bilo za vanjsku prodaju.

Hercegovina je prethodno znala u Dalmaciju i drugdje izvoziti i određenu količinu žitarica. Količine su, naravno, ovisile o njihovu urodu. Godine 1857. ondje je kukuruz urodio u uobičajenoj, prosječnoj količini. Ipak, njegova prodaja izvan pokrajine nije bila živa kao prije. Štoviše, u skladištima ga je u značajnoj količini ostalo još od prethodne godine, pa je tada obran kukuruz najvećim dijelom bio namijenjen domaćoj potrošnji. Ako se pak prodavao izvan pokrajine, postizavao je cijenu od 3 fiorina po vreći.²³ Jednako tako ni druga žita (pšenica, ječam, raž i dr.) nisu uopće bila potraživana, pa stoga i nisu izvožena izvan pokrajine. Sljedeće godine se dogodilo slično, gotovo isto. Stoga je izvoz bio uistinu malen, neznatan. To prije, što je žito u drugim zemljama urodilo obilato. Naime, cijena kukuruza nije prelazila 25, a ječma 40 para po oki. Potonji se najvećima dijelom konzumirao u Hercegovini, gdje je, pored prehrane pučanstva, služio ishrani tovarnog i teglećeg blaga. Uslijed nedostatka uroda žita, čitavu je njegovu proizvodnju trošilo domaće pučanstvo, pa se ono, naravno, nije izvozilo ni u manjoj količini.

Riža se onda u Hercegovini uzgajala samo u nekim kotarevima, napose ljubuškom, koji je graničio sa splitskim okružjem. No, uzgajana riža nije postizavala željenu kakvoću. Budući da je njegovo zrno bivalo malo i nečisto, pučanstvo pokrajine i vojska su radije kupovali uvezenu rižu, u prvom redu onu iz Italije. Ipak, domaća riža nije bila manje ukusna od strane. Ondje gdje su je proizvođači nudili na prodaju opranu i očišćenu, lakše je potiskivala prodavače strane riže.

Dakle, izvoz Hercegovine se u to doba gotovo ograničavao na nekoliko artikala. Kako nije bilo zakupaca njenih prostranih šuma, drvo se uopće nije izvozilo. Postojala je nada da će uskoro započeti eksploatacija tamošnjih šuma, te da će se onda u austrijske luke izvoziti količina drveta za gradnju.

2. Uvoz

Dakako, Hercegovina je tada i uvozila neku, njenom pučanstvu neophodnu robu. Kao prije, tako se i tada uvoze izrađevine od pamuka, vune i svile, kolonijalna roba, zatim riža, žestoka pića, maslinovo ulje, te staklarija, željezarija, zlatnina, kositar i neki luksuzni predmeti.

Pamučne su se rukotvorine sastojale od grubog platna, pređe, polupamuka, ispredenog konca, finih tkanina i drugog. Od vune su bili fesovi, raskošne vrpce (šalovi), tepisi, čarape i sukno. Najviše su u Hercegovini bili traženi fesovi iz Carigrada (Istambula). Oni iz Beča nisu uživali takav ugled, jer su brzo gubili boju. A od svile su bile fine tkanine,

²³ Vreća je u Hercegovini po svojoj prilici, težila 55-60 kilograma (VLAJINAC, II, Beograd, 1964., 217-218).

saten, kadifa, velur, te "levantinska svila," sve za potrebe žena. Njene izradevine znale su dolaziti iz francuskih tvornica. Godine 1858. veći je dio svilenih rukotvorina uvezen iz Otomanskog Carstva, njegova istočnog dijela,²⁴ a manje iz Austrije. Od 106.000 fiorina utrošenih na taj uvoz, samo je 17.000 otpadalo na onaj iz Austrije. Svilena tkanina na crte bila je namijenjena izradi nacionalne odjeće muslimanskih i kršćanskih žena. Izradevine od pamuka i vune gotovo su u cijelosti nabavljane u Trstu. Rukotvorine nabavljene u Carigradu nisu bile zadovoljavajuće kakvoće, nego iz treće ili četvrte ruke, pa je ta trgovina označena kao štetna. Na tržištu nije bilo većine luksuznih predmeta, barem ne onih koji su priskrbljivali udobnost življenja (kristal, fino posuđe, fino platno i dr.).

Kada se uvozilo sukno, to se najvećim dijelom činilo iz Saske, a tek neznatnim dijelom iz bečkih i venecijanskih tvornica. Ranije se ono znalo uvoziti iz Francuske i Engleske, ali tih godina tek u neznatnim količinama. Cijena te robe uvelike je bila porasla u odnosu na prethodno vrijeme, pa je i to jedan od razloga smanjenja njene kupovine. Naspram tomu, sukno je bilo vrlo traženo, napose ono crvene, plave i maslinaste boje, koje je u cijelosti uvoženo iz Trsta. Engleski tepisi bili su na većoj cijeni nego oni iz Rumelije, kojima se prije služilo hercegovačko pučanstvo.

Kolonijalna roba (kava, šećer i dr.) jednako je trošena kao i prethodnih godina. Godine 1857. cijena je uvezene kave ostala ista, dok je ona šećera uvelike porasla. Naime, 1857. je stotinjak funti šećera stajao 36, a sljedeće godine pak 42 fiorina. Potonjih godina cijene tih artikala se nisu bitnije mijenjale. Kako je spomenuto, riža se uvozila iz Italije, istina u malim količinama. Taj je uvoz poticala vojska koju je pretpostavljala domaćoj riži. Uvoz žestokih pića u Hercegovinu bio je priličan (rakija, rum i dr.), najviše iz Trsta. Ona su bila na najvišoj cijeni. Tako je 1858. god. u Mostaru i okolici prodano 4.000 barila tih pića. To ih je učinilo najtraženijim artiklima uvoza. Naime, 1859. god. je on za čitavu trećinu nadvisio onaj iz prethodne godine, a za polovicu one iz prethodnih godina. Cijena rakije ostala je na 7, a ruma na 7,5 pjastara po oki. Sva rakija se nabavljala u tršćanskim tvornicama, dok je rum bio najbolje kakvoće od onog koji je dospijevao na tršćansko tržište.

Svih ovih godina su se preko Sarajeva iz Beča uvozile manje količine zlatnih vrpci i drugih luksuznih predmeta (lustrini). U Hercegovini je trošena i manja količina bosanskoga željeza. Hercegovački kovači su bili manje zaposleni, pa je ono služilo uglavnom za izradu potkova i peka za pečenje kruha. Uvoženo austrijsko željezo (1858=500 stotinjaka funti) rabilo se za izradu noževa, ukosnica, škara, igala, posuda i sličnih potrepština za kućanstvo. Manje količine kupljenog željeza bile su engleske, njemačke ili švedske provenijencije, dok je nešto čelika nabavljano u Trstu. Ta roba nije privlačila pozornost špekulanata.

Kao i prije, tako se i tih godina maslinovo ulje uvozilo iz Dalmacije, ali nikada u znatnijoj količini. Naspram tomu, Hercegovina je uvijek uvozila određenu količinu dalmatinske morske soli. Sol se nabavljala u metkovskim skladištima, a tek neznatno u

²⁴ Taj promet je obavljen posredstvom sarajevskih trgovaca, što se pokazalo čak štetnim jer se nije radilo o robi iz prve ruke.

Makarskoj, iako je taj promet opterećivao dacij od 20% vrijednosti robe.²⁵ Zna se da je 1858. god. uvezeno 90.000, a sljedeće godine pak samo 24.000 stotinjaka funti soli.²⁶ Izvješća navode da je ona uvožena preko Metkovića i Dubrovnika. Iz potonjeg u istočnu Hercegovinu. No, Metković tada nije imao status otvorene luke. Ipak je 1859. god. zabilježen njen izuzetan promet. Sitničarska trgovina, započeta prethodnih godina, sve je više uzimala maha. Igračke i satovi nabavljani su bez ikakve smetnje. Za razliku od izvoza, hercegovački uvoz je privlačio pozornost špekulanata. Dva su poglavita razloga utjecala na porast njena izvoza: haranje valute na tršćanskom tržištu i nazočnost velikog broja vojnika u pokrajini, što je, naravno, povećalo njenu potrošnju.

Provoz

Začudo, u ovim izvješćima nema nikakvih podataka o provozi hercegovačke ili strane robe. Njega je pak moralo biti i prije i poslije. Tako se zna da je ondašnji provoz turske robe preko splitske luke jako oscilirao.²⁷ Dakako, bar manji njegov dio bio je hercegovačke provenijencije, ili pak Hercegovini namijenjen. Zabilježeno je također da je 1859. god. oko 150.000 colla²⁸ razne robe tršćanske prvoenijencije koja je bila namijenjena Bosni, iskrcana u Metkoviću i potom prevezena do Mostara. To se može tretirati isključivo kao provoz. Dapače, Split je sve do okupacije Bosne i Hercegovine (1878.) obnašao ulogu provoznika neke bosansko-hercegovačke robe jer su karavane sve dotle, pored druge, prenosile i takvu robu.²⁹ Zapravo su tek bosanske željeznice dalmatinskim lukama oduzele veći dio takvog prometa.

III.

Navedena konzularna izvješća donose godišnje vrijednosti i količine prometane robe u oba smjera, ali ne i provoza. Vrste i količine tih roba donijet ćemo u prilogu ove radnje. Kako se pak kretala vrijednost prometane robe u razdoblju od pet godina (1855.-1859.), koju donose izvješća, pokazuju podaci svrstani u tabelu:³⁰

²⁵ VOJNOVIĆ, 36-38.

²⁶ Vidi prilog II.

²⁷ VOJNOVIĆ, 35-36. U razdoblju od 1857. do 1860. preko Splita se provezlo u Bosnu i Hercegovinu daleko manje robe nego preko Metkovića (NOVAK, Split u svjetskom prometu, 171-172).

²⁸ Collo (kolo) = svežanj, paket, omot (VLAJINAC, III, Beograd, 1968., 447).

²⁹ Josip DEFILIPIS, Dalmatinsko selo u promjenama, Split, 1997., str. 56.

³⁰ U izvješću za 1858. god je omaškom za 1856. navedena vrijednost izvoza u visini od 412.900 fiorina.

Godina	Fiorina		
	Uvoz	Izvoz	Ukupno
1855.	1.270.000	412.900	1.682.900
1856.	1.185.000	508.000	1.693.000
1857.	1.234.200	673.500	1.907.700
1858.	1.507.400	1.330.000	2.837.400
1859.	1.857.000	1.784.000	3.641.000

Ove brojke pokazuju stalni porast prometane robe u oba smjera, kao i u ukupnom iznosu. Vrijednost uvezene robe rasla je gotovo iz godine u godinu, dok je cijena izvoza bila u pravom crescendu. Već 1858. god. vrijednost izvoza izjednačena je s onom iz uvoza. Izvoz je napredovao zahvaljujući uglavnom prodaji blaga za klanje.

Općenito uzevši, bila je to prilična trgovačka aktivnost Hercegovine, koja je nagovještavala skori procvat. Cijene poglavitih artikala nisu se bitno mijenjale. Kakvoća ribe pripadala je kategoriji najboljih u Trstu. Već nekoliko godina su u Metkoviću bosanski trgovci sklapali ugovore o nabavci robe u Trstu i Beču. Ta je roba prolazila kroz Mostar na konjima, te potom u Sarajevo dospijevala za pet dana. Ta je činjenica poticala potrebu gradnje prostranih skladišta u Metkoviću, te izgradnje kolske ceste između Metkovića i Mostara, što je Porta, tvrdi izvjestitelj, bila spremna realizirati u najskorije vrijeme. Jednako se tako pomišljalo, više iz strateških nego iz trgovačkih razloga, na gradnju ceste od Dubrovnika do Trebinja.

I prije se radilo na intenziviranju trgovačkih odnosa Dalmacije s Turskom, napose na slobodnom ukrcavanju čiste vune i koža u Metkoviću, koje su dotle usmjeravane u dubrovački lazaret, što je rezultiralo velikim troškovima i gubicima. Otada se ta roba ukrcavala na jedrenjake u Metkoviću i otpremala u Trst. I to je bilo, kaže izvjestitelj, velik problem, to prije što su neke bale krcane na palube jedrenjaka, pa je do Trsta ta roba znala trpjeti znatna kvarenja i oštećenja. Dakle, unatoč teškoćama oko prijevoza trgovačke robe, poradi čestih nemira u Hercegovini, robe su prometane iz godine u godinu. Ni potonjih godina se to stanje nije mijenjalo. O tome nam svjedoči i činjenica da su 1867. god. trgovci Herceg Novog od vlasti zahtijevali slobodu provoza žita, povrća, pića, te kolonijalne i manufakturne robe iz Trsta na susjedni turski teritorij.³¹

³¹ DAZd, Spisi registarture, 1867, II/1 A, br. 6789 (11838).

IV.

Da zaključimo: zahvaljujući trima sačuvanim konzularnim izvješćima iz šestog desetljeća, doznali smo približne podatke o trgovini Hercegovine sredinom XIX. stoljeća. Naime, ti su izvori posvjedočili da je tada Hercegovina izvozila sve veće količine nekih ratarskih i stočnih proizvoda, najviše preko Metkovića i Splita. Istodobno je uvozila prilične količine manufakturne i kolonijalne robe, žestokih pića, riže, staklenine, željezarije i luksuzne robe. Ta je roba najvećim dijelom u nju dospijevala iz Trsta, a manje pak iz Beča, Carigrada i drugih dijelova Europe. U početku ovog kratkog razdoblja vrijednost je uvoza bila daleko veća od vrijednosti izvoza, da bi ubrzo te vrijednosti bile izjednačene. Da je bilo boljih kopnenih komunikacija, taj bi promet, zasigurno, bio još veći i povoljniji za trgovačku bilancu Hercegovine.

Prilog I.

Trgovinski promet Hercegovine 1857. godine

UVOZ														
Provenijencija	Manufakturna roba		Kolonijalna roba		Željezarije		Zlatnina		Razna roba	Ukupno				
	Koli	fior.	Vreća	fior.	Koli	fior.	Koli	fior.	fior.	Fiorina				
Trst preko Metkovića	3.257	301.000	8.000	270.000	600	60.000			150.000	721.000				
Beč preko Sarajeva	221	132.000					5	120.000	4.000	256.000				
Turska	850	240.000			140	2.200			15.000	257.000				
IZVOZ														
Odredište	Vosak		Blago		Žita		Vune		Koža		Vino	Razno	Ukup.	
	Stotinjaka	fior.	Glava	fior.	stara ¹	fior.	stot. funti	fior.	kom.	fior.	bar.	fior.	fior.	Fiorina
Austrija	1.000	110.000	23.000	284.000	2.000	5.000	4.000	180.000	20.000	30.000	500	1.500	10.000	622.500
Turska			5.000	19.000					10.000	20.000	2.000	7.000	15.000	51.000

Izvor: DAZd, Spisi Registrature, 1858, II/1 A, br. 6503.

¹ Star = 83 litre = 50-60 kilograma.

Prilog II.

Trgovinski promet Hercegovine 1858. godine

U V O Z														
Provenijencija	Manufakturna roba		Kolonijalna roba		Željezarije		Zlatnina		Alkohol		Razna roba	Ukupno		
	Koli	fior.	Vreća	fior.	Koli	fior.	Koli	fior.			fior.	Fiorina		
Austrija morem	3.257	301.000	8.000	210.000	670	67.000			4.000	80.000	90.000	748.000		
Austrija kopnom	423	196.000					5	120.000				316.000		
Turska	1.165	313.000			350	5.000					25.000	443.000		
I Z V O Z														
Određište	Vosak		Blago		Žita		Vune		Koža		Vino		Razno	Ukup.
	Stotinjaka	fior.	Glava	fior.	stara	fior.	stot. funti	fior.	kom.	fior.	bar.	fior.	fior.	Fiorina
Austrija morem	900	100.000	108.000	655.000	2.000	4.000	3.000	140.000	120.000	180.000			12.000	1.086.000
Turska			70.000	100.000			500	20.000	80.000	100.000	2.000	14.000	10.000	244.000

Izvor: DAZd, Spisi Registrature, 1859, II/1, br 6999.

Prilog III.

Trgovinski promet Hercegovine 1859. godine

UVOZ														
Provenijencija	Manufakturna roba		Kolonijalna roba		Željezarije		Zlatnina		Alkohol		Razna roba	Ukupno		
	Koli	fior.	Vreća	fior.	Koli	fior.	Koli	fior.			fior.	Fiorina		
Austrija morem	4.910	415.000	10.000	300.000	1.000	80.000	5	120.000	8.000	150.000	100.000	1.165.000		
Austrija kopnom	654	217.000					1	20.000				237.000		
Turska	1.280	430.000			350	5.000					20.000	445.000		
IZVOZ														
Određište	Vosak		Blago		Žita		Vune		Koža		Vino		Razno	Ukup.
	Stotinjaka	fior.	Glava	fior.	stara	fior.	stot. funti	fior.	kom.	fior.	bar.	fior.	fior.	Fiorina
Austrija morem	1.000	15.000	215.000	1.300.000	2.000	4.000	3.000	150.000	100.000	180.000			10.000	1.559.500
Turska							600	24.000	100.000	180.000	2.000	15.000	6.000	245.000

Izvor: DAZd, Spisi Registrature, 1860, II/1, br. 6502.

*Šime Peričić: A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF TRADE IN HERZEGOVINA
DURING THE SIXTH CENTURY*

Summary

Little is known about trade in Herzegovina as a separate region. Namely, whenever that activity has been investigated Herzegovina has always been seen together with Bosnia. In such a manner the former tended to be neglected. Recently discovered rare sources provided the author with the opportunity to correct this imbalance and to describe the trade relations of Herzegovina with the outer world during the sixth decade of the XIXth century. Namely, verbal and numerical data relating to the trade activities in Herzegovina of that period have become at least partially known owing to three preserved consulate reports from Mostar. These confirm that the region exported larger and larger quantities of some agricultural and livestock products primarily through Metković and Split. At the same time it imported certain quantities of manufacturing goods such as alcoholic beverages, rice, glass works, iron works and sea salt. The greater part of these goods were imported through Trieste, through Dalmatian harbours, while a smaller part arrived through Wien, Istanbul and other parts of Europe. At the beginning of the targetted period (1855-1856) the value of imports surpassed in large measure those of exports while in a short time (1857-1859) these values almost balanced out. If the political circumstances and the land communication routes had been better the trade would certainly have been greater and more favourable for the trade balance of Herzegovina of the time. In addition, the reports offer numerous facts relating to the condition of agriculture, especially the cultivation of tobacco and vineyards.